

geçirdiler ve Bosna Valisi Tâhir Paşa'yı Travnik'e geri çekilmeye zorladılar. Ali Paşa bu ayaklanmayı destekledi ve isyancılarla birlikte hareket etti. Sultan Abdülmecid, Rumeli'deki Ömer Lütfi Paşa'yı Rumeli Ordu-yı Hümayunu müşiri olarak bu ayaklanmayı bastırmakla görevlendirdi. Ömer Lütfi Paşa, Konjiç kasabası yakınlarında Ali Paşa'yı yendi (5 Şubat 1851). Tutuklanan Ali Paşa, Mostar'da bir eşeğe ters bindirilerek dolaştırıldı, daha sonra yanındakiyle birlikte Banyaluka'ya doğru yola çıkarıldı. Yolda çadırında korumasında bulunan askerlerden birinin silâhının ateş alması üzerine öldü (20 Mart 1851). Banyaluka'da Ferhad Paşa Camii haziresinde küçük bir türbeye gömüldü. Bu türbe Bosna iç savaşında cami ile birlikte tamamen yıkılmıştır.

Ali Paşa, Stolaç'ta Bregava nehri kenarında içinde birçok bina bulunan bir saray külliyesi yaptırmıştır. Bu saray, Ahmed Cevdet Paşa'nın Rumeli teftişi sırasında bölgedeki Osmanlı askerine kışla olmak üzere İzvornikli Mahmud Paşa'nın İzvornik'te aynı şekildeki binalarıyla birlikte kamulaştırılmıştır. Külliye Bosna iç savaşında yıkılmış, daha sonra bazı evleri restore edilmiştir (2007). Eski evlerin satın alınmasıyla ilgili belgeler Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır. Ali Paşa'nın yu-kanda adları geçen oğulları yanında Habibe adında şair bir kızı vardır. Begoviç ailesinin bazı üyeleri günümüzde hayattadır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 251, s. 4, 120; nr. 252, s. 102; nr. 253, s. 5, 71, 89; nr. 254, s. 79-80; nr. 257, s. 179, 214; nr. 258, s. 36; BA, *Bosna Ahkâm Defteri*, nr. 9, s. 24, 27-30, 34-42, 66-68, 83; BA, A.AMD, nr. 4/6, 22/72, 30/91, 31/10, 31/13, 32/45, 32/98, 33/89, 35/3; BA, İ-DH, nr. 13736, 13799, 13808, 14205; BA, İ-MVL, nr. 4641; 22986; BA, HH, nr. 19913, 20207, 20378, 21871/A, 22114, 22176; Cevdet, *Tezâkir*, III, 75, 100; Ahmet Cevat Eren, *Mahmud II. Zamanında Bosna-Hersek*, İstanbul 1965, s. 123, 136-137; Omer Ibrahimagić, *Bosnian Statehood and Nationality*, Sarajevo 2003, s. 262; N. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (trc. Nilüfer Epçeli), İstanbul 2005, V, 307-308, 349; O. Knežević, "Ali-Paša Rizvanbegović-Stočević, hercegovački vezir 1832-1851", *Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini*, XL/1-2, Sarajevo 1928, s. 11-53; A. Popović, "Ridvân Begović", *Eİ²* (İng.), VIII, 519-521; Mustafa L. Bilge, "Mustafa Paşa, Bu-satlı", *DİA*, XXXI, 344-345.

MUSTAFA L. BİLGE

RİFK

(الرفق)

Yumuşak davranma,
nezaket anlamında bir ahlâk terimi.

Sözlükte "yumuşak ve yararlı olmak; yardım etmek" anlamlarındaki **rıfk** kelimesi terim olarak "iyi huyluluk, uyumlu, geçimli ve nazik olma, yumuşak davranma" mânalarına gelir. Ayrıca **lutf**, **leyn** (yumuşaklık), **hilm**, **teysîr** (kolaylık gösterme) kavramları **rıfk** ile yakın anlamda; "sertlik, kaba ve kırıcı davranış" mânasındaki **unf**, **gılzat**, **hiddet**, **huşûnet**, **hurk** ve **şiddet** karşıt anlamda kullanılmaktadır (*Li-sânü'l-'Arab*, "rfk" md.; *Tâcü'l-'arûs*, "rfk" md.; İbn Hazm, s. 48, 62, 75; Gazzâlî, III, 184-185). **Rıfk** kökünden türeyen **refik** "yumuşak ve nazik davranan kişi, arkadaş, dost" demektir. Hadis ve siyer kaynaklarında yer alan bilgilere göre Resûlullah, Hz. Âişe'nin kucağında son nefesini verirken "er-refiku'l-a'lâ" (yüce dost) diyerek Allah'a gitmekte olduğunu ifade etmiş ve son sözü "Allahım, yüce dost!" olmuştur (Buhârî, "Fezâ'ilü's-şâhâbe", 5, "Meğâzi", 83, 84; Müslim, "Fezâ'ilü's-şâhâbe", 87).

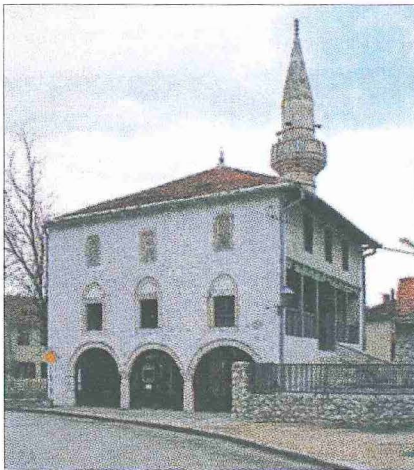
Kur'an-ı Kerim'de bir âyette **refik** kelimesi geçmektedir (en-Nisâ 4/69). Tefsirlerde, Resûl-i Ekrem vefat ettiğinde onun yokluğuna nasıl dayanacaklarını düşünüp kederlenen bazı sahâbîleri teselli etmek üzere, Allah'a ve resulüne itaat edenlerin peygamberler, siddîklar, şehidler ve sâlihlerle beraber olacağını ve bunların ne güzel **refik** olduğunu bildiren bu âyetin indiği ve burada **refik** kelimesinin "arkadaşlığına güvenilen kişi" anlamında kullanıldı-

ğı belirtilir (meselâ bk. Taberî, VIII, 534-535; Kurtubî, V, 272; Şevkânî, I, 545, 546). Bazı âyetlerde **rıfk** ile yakın anlamlı kelimelerle insanlara karşı yumuşak davranmanın önemine dikkat çekilmiştir. Tâhâ sûresinde (20/44) yumuşak davranmanın etkili bir eğitim ve irşad yöntemi olduğuna işaret edilir. Bir âyette (Âl-i İmrân 3/159) Hz. Peygamber'in etrafındakilere yumuşak davranmasından övgüyle söz edilmekte, bu davranışının ilâhî rahmetin bir eseri olduğu belirtilmekte, kaba ve katı kalpli olmanın eğitim ve sosyal birlik açısından zararlı etkisine dikkat çekilmektedir. İbn Hazm, Resûl-i Ekrem'in insanları eğitirken onları ümitlendiren, sevindiren ve rahatlatan sözler söylemeye önem verdiğini, bu sayede nasihatlerinde başarılı olduğunu, kolaylaştırıcı olmayı ve zorluk göstermekten sakınmayı emrettiğini hatırlatır (*el-Ahlâk ve's-siyer fi müdâvâti'n-nüfûs*, s. 62).

Hadislerde **rıfk** kelimesi ve türevleri geçmektedir. Hz. Peygamber, "Allahım! Ümmetime **rıfk** ile muamele edene sen de **rıfk** ile muamele et" diye dua etmiştir (*Müsned*, VI, 62, 93, 257, 258, 260). "Allah **rıfk** sahibidir ve her işi **rıfk** ile yapmayı sever" meâlindeki hadis (Buhârî, "İstîtâbe", 4, "Edeb", 35; Müslim, "Selâm", 10) **rıfk**ın Allah'ın sıfatları arasında yer aldığını ve insanlardaki **rıfk** erdeminin bu sıfatın bir yansıması olduğunu gösterir. Resûl-i Ekrem, "Rıfkıtan mahrum kalan kimse hayırdan da mahrum kalır" (*Müsned*, IV, 362, 366; Müslim, "Birr", 74-76; İbn Mâce, "Edeb", 9); "Bir iş **rıfk** ile yapılırsa **rıfk** mutlaka o işi güzelleştirir" (*Müsned*, VI, 58, 112; Müslim, "Birr", 78; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 1) hadisleriyle **rıfk**ın önemine dikkat çekmiştir. Bizzat kendisi de sahâbîler tarafından "çok merhametli, çok yumuşak" diye nitelendirilmiştir (Buhârî, "Ezân", 17, 18; Müslim, "Mesâcid", 292, "Nezir", 8; Ebû Dâvûd, "Eymân", 21). Bir rivayete göre, Hz. Peygamber ve ashabın yanına gelen bir grup yahudinin "esselâmü aleyküm" yerine "essâmü aleyküm" (ölüm sizin üzerinize olsun) demelerine öfkelenen Hz. Âişe'nin, "O dediğiniz sizin başınıza gelsin, Allah sizin belânızı versini" şeklinde tepki göstermesi üzerine Resûlullah, "Yâ Âişe, sâkin ol, **rıfk** göster, sertlikten ve hakarettan sakın!" demiştir (*Müsned*, III, 199; Buhârî, "Edeb", 38; "Da'avât", 63; Müslim, "Birr", 79).

İslâm ahlâkına dair kaynaklarda Câhiliye dönemi diye adlandırılan İslâm öncesi Arap toplumunda yaygın olan kabalık, saldırganlık, şiddet gibi tutum ve davran-

Ali Paşa Ridvanbegoviç Camii (Podradska Camii) – Istolce / Bosna-Hersek

nışlara karşı rıfk, hilim, sabır, af gibi kavramlarla ifade edilen erdemler müslüman insanı Câhiliye insanından ayıran nitelikler olarak değerlendirilmiş, bilhassa güçlü ve haklı olduğu halde hilim ve rıfk ile muamele etmenin değerine vurgu yapılmıştır. Hz. Ömer'e atfedilen bir sözde Allah katında devlet başkanının rıfkından daha değerli bir erdem, yine onun sertlik ve hiddetinden daha çirkin bir erdemsizliği bulunmadığı belirtilir (Pellat, s. 39-40). Hasan-ı Basrî'ye nisbet edilen ayrıntılı bir müslüman tanımında, "Müslüman dininde güçlü, kararlı ve yumuşak huylu kişidir; imanı sağlam, bilgili ve halim, zeki ve rıfk sahibidir, haklı iken bağışlayıcı, güçlü iken cömert, dostluğu ve arkadaşlığı güzel, öfke halinde sabırlıdır" şeklinde ifadeler yer alır (Gazzâlî, III, 166). İbn Hibbân'ın rıfk ile akıl arasında bir ilişki gördüğü anlaşılmaktadır. Ona göre akıllı insan daima rıfk ile davranmalıdır. Yumuşaklığın düzeltmediği şeyi sertlik hiç düzeltmez. Akıldan daha sağlam bir dayanak bulunmadığı gibi rıfkıdan daha hayırlı bir rehber de yoktur. Rıfkı terkeden sertliğe yönelir, sertliği seçen tehlikelerle yüzyüze kalır (*Ravzatü'l-ûkalâ' ve nüzhetü'l-fuzalâ'*, s. 215-223). İbn Abdülberr'in rıfk ve iktisat (orta yol) kelimelerini aynı başlıkta kullanması ve bu iki kavramı bir arada işlemesi rıfkın "her türlü davranışta uyumluluk" anlamı da içerdiğine işaret etmektedir (*Behcetü'l-mecâlis*, I, 217-220). Gazzâlî de insan davranışlarının her türlü aşırılıktan uzak olması gerektiğine, şiddet ve yumuşaklıkta bu dengenin gözetilmesinin önemine dikkat çeker; ancak insanın tabiatı şiddete meyilli olduğu için dinde rıfka daha çok önem verildiğini ifade eder (*İhyâ'*, III, 184-186).

BİBLİYOGRAFYA :

Wensinck, *el-Mu'cem*, "rîf", "lyn" md.leri; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "rîf", "lyn" md.leri; *Müsned*, III, 199; IV, 362, 366; VI, 58, 62, 93, 112, 257, 258, 260; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (Şâkir), VIII, 534-535; İbn Hibbân, *Ravzatü'l-ûkalâ' ve nüzhetü'l-fuzalâ'*, Beyrut 1397/1977, s. 215-223; İbn Hazm, *el-Ahlâk ve's-siyer fi müdâvâti'n-nüfûs*, Beyrut 1405/1985, s. 48, 62, 75; İbn Abdülber, *Behcetü'l-mecâlis*, I, 217-220; Gazzâlî, *İhyâ'*, II, 333-334; III, 166, 184-186; Kurtubî, *el-Câmi'*, V, 272; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, Beyrut 1412/1992, I, 545, 546; Ch. Pellat, *Risâle fi'l-hilim 'inde'l-'Arab*, Beyrut 1973, s. 39-40.

MUSTAFA ÇAĞRICI

RIK

(الرِّق)

Kölelik anlamında fıkıh terimi

(bk. KÖLE).

RİTL

(الرِّطَل)

Arap dünyasındaki
en yaygın ağırlık birimi.

Rıtl (ratl, çoğulu ertâl) kelimesi Grekçe litranın Süryânîce yoluyla Arapça'ya geçmiş şeklidir. Aslı Latince "dengelemek, denkleştirmek, tartmak" anlamındaki *libro*dan türeyen "denge, terazi, tartı" mânasındaki *libradir*. Kelime Türkçe'ye Arapça'dan aynen, Grekçe'den *lidre* ve *lodra* biçiminde geçmiştir. Sofya'da $\frac{1}{4}$ okkalık yani 100 dirhemlik ağırlık birimine *rtlenica* adı verilirdi.

Fıkıh kitaplarındaki rıtl ile Bağdat rıtlı kastedilir. Fitre, toprak mahsulünün zekât nisabı ve abdest suyunun miktarı gibi hususlarda ölçü birimi rıtlıdır. Diğer ölçü birimleri gibi yer, zaman ve tartılan şeyin cinsine göre değişiklik göstermişse de bunun değeri genellikle 12 ukyyeye veya kantarın % 1'ine eşit olmuştur. Birçok ülkede meselâ yağ, sirke, biber ve ipek gibi mallar için müstakil rıtlar kullanılmıştır. Çeşitli bölgelerin kendilerine has kütle ölçü birimlerinin asıl mahallî isimleri yerine bazı kaynaklarda rıtl (ağırlık) kelimesiyle anılması karışıklığı arttırmıştır.

İslâmiyet'in ilk yıllarına ait Mekke rıtlı 480 dirheme eşittir. Modern çalışmalarda bunun metrik karşılığı 1,5 kg. civarında hesaplanmakla beraber söz konusu dirhem Câhiliye devrinden beri varlığını sürdüren tek dânekten ibaret 0,7083 gramlık dirhem ise rıtlın değeri 340 gr. olur ki bu da Roma-Mısır librası / argiriki litra ile aynı şeydir. Klasik kaynakların verdiği bilgilerden Mekke rıtlının -muhtemelen Abbâsîler'in etkisiyle- 816 gramlık Bağdat menni ile özdeşleştiği anlaşılmaktadır. VII. (XIII.) yüzyıl tarihçisi İbnü'l-Mücâvir Mekke rıtlının karşılığını 130 dirhem olarak kaydeder. J. Saris, 1612'de 20 Mekke rıtlının değerinin 23-24 "pound avoirdupois" (ağırlık poundu) arasında oynadığını söyler ki bu 544 gramlık Bâbil küçük minasına veya onun hafif bir versiyonuna işaret edebilir. J. Fryer'e göre 1675'te Mekke ferâsilesi 27 ağırlık pounduna veya 30 rıtlı eşittir (Hinz, s. 28). Bundan 408 gramlık ($27 \times 453,3 \text{ gr.} = 12,24 \text{ kg.} = 30 \times 408 \text{ gr.}$) Bağdat rıtlının Mekke'de de kullanıldığı sonucu çıkarılabilir. Klasik kaynakların çoğu Medine rıtlının Bağdat'ınkinin 1,5 katına yani 195 dirheme (612 gr.), Muhammed b. Ahmed el-Makdisî ise (ö. 390/1000 civarı) 200 dirheme eşdeğer olduğunu bildirir. Ona göre Ye-

men rıtlı Bağdat'ınkinin aynısıdır. Arabistan'ın kuzeybatısındaki Medyen ve Eyle'de Dimaşk rıtlı kullanılmıştır. Fransa Ticaret Odası bülteninde kaydedilen bilgilere ve Osmanlı Dünyûn-ı Umûmiyye İdaresi verilerine dayanan George Young 1890'larda 113 dirhemlik Mısır-Cidde rıtlının metrik karşılığını 360 gr. olarak verir.

Klasik kaynakların 128, $128\frac{4}{7}$ ve 130 dirhem şeklinde üç farklı değer yüklediği 408 gramlık Bağdat rıtlı Abbâsî Devleti'nin etkisiyle bütün İslâm coğrafyasında standart şer'î ağırlık ölçüsü olarak benimsendi. Bu 96 drahmilik Antalya librası ile aynı şey olmalıdır. Kalkaşendî (ö. 821/1418) bunun kendi döneminde hâlâ kullanıldığını bildirir. Şerif el-İdrîsî (ö. 560/1165) Bağdat rıtlını 180 dirhem (*el-Ekyâl*, III, 344), Safedî (ö. 764/1363) 125 miskal olarak kaydeder. V. (XI.) yüzyılda Beled'de 210 miskallık bir rıtlı ve bunun iki katı ağırlığında bir başkası kullanılmıştır. Nâsır-ı Hüsrev (ö. 465/1073'ten sonra) Meyyâfârikîn rıtlının 480 dirhem olduğunu söyler. Hasan el-Cebertî ve Mustafa ez-Zehabî'ye göre el-Cezîre rıtlının ağırlığı 162 dirhemdir. Young'un kayıtlarından el-Cezîre'de Osmanlı okkasının rıtlı adıyla anıldığı anlaşılmaktadır.

Mısır'ın eyaletlerinde farklı mallar için değişik rıtlar kullanılmıştır (meselâ Yukarı Mısır'a has et ve ekme rıtlı diğerlerinden farklıdır). Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân devrine (685-705) ait olup Dimaşk Millî Müzesi'nde muhafaza edilen 175,5 gramlık birim muhtemelen yarım rıtlıdır. Aşınma payı da eklendiğinde bunun bütünü 354,16 gramlık Batlamyus rıtlına tekabül edebilir. III. Yezîd'in iktidarında (126/744) üretilen ve halen Walters Art Gallery'de (Baltimore) korunan 337,55 gr. ağırlığındaki rıtlı 340 gramlık argiriki litra olmalıdır (söz konusu birimlerle ilgili olarak bk. Ettinghausen, s. 857-860). Abbâsîler devrine ait camdan mâmul ayar ağırlıklarından anlaşıldığına göre Mısır rıtlının değeri 96 dirheme (306 gr.) eşittir. Bu 9 ukyyelik Roma rıtlı olmalıdır. Bazı bulgular 306 gr. hesabını doğrular (Hinz, s. 28). Varlığı muhtemelen Abbâsîler dönemine kadar geri giden 160 dirhemlik (510 gr.) büyük rıtlı basit mallar için kullanılmıştır. Bunun Arbor'da (Michigan) korunan yıpranmış bir örneği 492,6 gramdır. Çıkış tarihi tam olarak bilinmeyen 144 dirhemlik (456,96 gr.) rıtlı Kahire, Fustat ve civarında VI. (XII.) yüzyıldan Yeniçağ'a kadar büyük rıtlın yanı sıra hâkim bir yer tutmuştur. Fâtımîler devrinde (XI-XII. yüzyıllar) $437\frac{1}{2}$ gramlık tam rıtlı Mısır'da da kullanımda olmalıdır (bunun bir örneği Louvre Müzesi'nde ko-